

ΕΠΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΑ ΘΕΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΣΤΙΣ
ΤΡΑΓΩΔΙΕΣ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΗ

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ θὰ ἐξετάσω μερικὲς περιπτώσεις ἐπαναλαμβανόμενης χρήσης ὀρισμένων λέξεων μὲ τίς ὁποῖες τὰ πρόσωπα ἐκφράζουν τὰ ἴδια θέματα ἢ τίς ἴδιες ιδέες σὲ τέσσερα δράματα τοῦ Σοφοκλῆ, δύο παλαιότερα, τὸν *Αἴαντα* καὶ τὴν *Ἀντιγόνη* (τὰ ὁποῖα διδάχτηκαν σὲ περίοδο εἰρήνης, στὸ ἀπόγειο τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας) καὶ δύο νεώτερα, τὴν *Ἡλέκτρα* καὶ τὸν *Φιλοκλήτη* (τὰ ὁποῖα διδάχτηκαν στὴν περίοδο τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἱμπεριαλισμοῦ). Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἐπαναλήψεις φανερώνουν τὴν σημασία τοῦ θέματος στὴν σκέψη καὶ τὸ θέατρο τοῦ Σοφοκλῆ· ἐπίσης μποροῦν νὰ φωτίσουν τὴν ἐρμηνεία ἐνὸς θέματος ἢ μιᾶς λέξης ποὺ ἐπαναλαμβάνεται σὲ ἄλλο δράμα, σὲ παρόμοια συμφραζόμενα.

Οἱ περιπτώσεις ποὺ θὰ ἐξετάσω ταξινομοῦνται κατὰ θέματα¹.

α) Πολιτικὴ ὑπακοή

Αἴας 666-68²

*τοιγὰρ τὸ λοιπὸν εἰσόμεσθα μὲν θεοῖς
εἴκειν, μαθησόμεσθα δ' Ἀτρεΐδας σέβειν.
ἄρχοντές εἰσιν, ὥσθ' ὑπείκτεον.*

Στὴν περίφημη ῥήση τοῦ *Αἴαντα* ὁ ἥρωας δηλώνει ὅτι στὸ μέλλον θὰ γνωρίσει πῶς νὰ ὑποχωρεῖ στοὺς θεοὺς καὶ θὰ μάθει πῶς νὰ σέβεται τοὺς Ἀτρεΐδες· εἶναι οἱ κυβερνήτες, οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες καὶ πρέπει νὰ ὑποχωρεῖ σ' αὐτούς. Ἡ λέξη *ἄρχοντες* (ὡς οὐσιαστικὸ μόνον ἐδῶ στὸν Σοφοκλῆ) παρα-

1. Οἱ περιπτώσεις αὐτὲς σπανίζουν στὰ ὑπόλοιπα δράματα τοῦ Σοφοκλῆ.

2. Παραπέμπω στὴν ἔκδοση τοῦ H. Lloyd - Jones, *The Loeb Classical Library* (1994).

πέμπει στην αθηναϊκή δημοκρατική γλῶσσα.¹ Ἄλλὰ σ' αὐτὸ τὸ δράμα ὁ Αἴας ἐνσαρκώνει τὸ παλαιὸ ἥρωικὸ ἦθος, ἐκφράζει τὰ ἀτομικιστικὰ ἰδεώδη τῆς ἀριστοκρατίας ποὺ δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ὑπακοὴν σὲ ἀνωτέρους, μὲ τίς συνθηκῆς τῆς δημοκρατικῆς πόλης.²

Ἄργότερα ὁ Ἀγαμέμνων θὰ ὑποστηρίξει ὅτι:

κ λ ὕ ε ι ν τὸν ἐσθλὸν ἄνδρα χρῆ τῶν ἐν τέλει.

(στ. 1352)

Ὁ στίχος ἀναφέρεται καὶ στὴν ἀπειθεία τοῦ Αἴαντα³: αὐτὸς ποὺ ὑπακούει στοὺς ἄρχοντες, ποὺ ἀναγνωρίζει τὸ ἀξιωματικὸν τους, εἶναι ἐσθλός, καλὸς ἄντρας· ἄρα ὁ Αἴας εἶναι κακός.⁴ Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Μενελάου γιὰ τὸν Αἴαντα:

καίτοι κακοῦ πρὸς ἄνδρὸς ὄντα δημότην

μηδὲν δικαιοῦν τῶν ἐφεστώτων κ λ ὕ ε ι ν.

(στ. 1071 - 72)

Βέβαια ὁ προσβλητικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ ἥρωα ὡς δημότου δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν κοινωνικὴ θέση του. Ὁ Μενέλαος ὁμοίως εἶχε τὴν ἀπαίτηση, ὅσο ζοῦσε ὁ Αἴας, νὰ ὑπακούει στίς διαταγὰς τῶν Ἀτρειδῶν, βλ. καὶ στ. 1067-70. Γιὰ τὴν ἀπειθεία του τὸν χαρακτηρίζει κακόν, ἀνάξιο, ταπεινῆς καταγωγῆς. Ἄλλὰ στὸ τέλος τοῦ δράματος διαψεύδεται.⁵ Ὁ Αἴας, ὁ «τελευταῖος ἥρωας», ἀρνεῖται νὰ ὑπακούσει, δηλαδὴ νὰ ὑποχωρήσει, νὰ συμβιβαστεῖ. Ἄλλὰ στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς μονολιθικότητος τοῦ ἥρωα ὁ Σοφοκλῆς τοποθέτησε τὴν κακοῦθια καὶ τὸν ἀπολυταρχισμὸ τῶν Ἀτρειδῶν.⁶

Τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς ὑπακοῆς ἐπανερχεται στὸ δεύτερο δράμα, τὴν Ἀντιγόνη, διὰ στόματος τῆς Ἰσμήνης. Ἡ ἥρωίδα ἀρνεῖται νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἀδελφὴν τῆς θέτοντας τὸ ζήτημα σὲ δημόσια (πολιτικά) συμφραζόμενα⁷:

ἔπειτα δ' οὐνεκ' ἀρχόμεσθ' ἐκ κρείσσονων

καὶ ταῦτ' ἀκούειν κάτι τῶνδ' ἀλγίονα.

ἐγὼ μὲν οὖν αἰτοῦσα τοὺς ὑπὸ χθονός

1. Βλ. Knox 1979, σ. 147.

2. Βλ. Knox, ὁ.π., σσ. 126, 144-46.

3. Βλ. Jebb, *The Ajax*, στὸν στίχο 1352.

4. Ἄλλὰ σ' αὐτὸ τὸ δράμα ὁ ἐσθλὸς ὁρίζεται μὲ διαφορετικοὺς ὅρους, τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν (Αἴας) καὶ τὸν συνεργατικὸν τρόπο προσέγγισης (Ὀδυσσεύς), βλ. στ. 1355, 1357, 1380, 1381, 1399. Βλ. καὶ Zanker, σσ. 24-25, Garvie, σ. 15.

5. Γιὰ τὴν (ὁμηρικὴ) σημασίαν τοῦ κακός ἐδῶ, βλ. Garvie, στοὺς στίχους 1071 καὶ 133.

6. Βλ. Kirkwood, σ. 108, Knox 1964, σ. 122, Knox 1979, σ. 126.

7. Βλ. καὶ στ. 44, 47, 59-60, 78-79, βλ. Μάντζιου 1998, σσ. 229-32.

ξύγγοιαν ἴσχειν, ὡς βιάζομαι τάδε,
τοῖς ἐν τέλει βεβῶσι πείσομαι.

(στ. 63-67)

Σ' αὐτὴν τὴν σκηνὴ ἡ Ἰσμήνη χρησιμοποιοεῖ τὴν ἀθηναϊκὴ δημοκρατικὴ γλῶσσα.¹ Ὁ ποιητὴς ἐπαναλαμβάνει τίς λέξεις οἱ ἐν τέλει καὶ ἀκούειν (συνώνυμο τοῦ κλύειν), προσθέτοντας τίς ἔννοιες τῆς δύναμης τῶν (νομίμως) κυβερνώντων (κρείσσονες)² καὶ τοῦ καταναγκασμοῦ (βιάζομαι τάδε). Ἔτσι τὸ ρῆμα πείσομαι (πὺ ἐμπερικλείει τὴν ἔννοια τῆς συναίνεσης)³ ἀποσυνδέεται ἀπὸ τὴν συνειδητὴ ὑπακοὴ στοὺς κυβερνῶντες, τὴν αἴσθησι τοῦ καθήκοντος.

Στὸ τρίτο ἐπεισόδιο ὁ Κρέων θὰ διασαφηνίσει στὸν γιό του πῶς ἔννοεῖ τὴν πολιτικὴ ὑπακοή, τὸ ἀντίδοτο τῆς ἀναρχίας:

ἀλλ' ὃν πόλις στήσειε, τοῦδε χρὴ κλύειν
καὶ σμικρὰ καὶ δίκαια καὶ τάναντία.

(στ. 666-67)

Τὴν ἔννοεῖ ὡς τυφλὴ ὑπακοή. Καὶ οἱ Ἀτρεΐδες μὲ τέτοιους ὄρους ὠρισαν τὸν ἔσθλόν ἄνδρα στὸν Αἴαντα, βλ. παραπάνω.⁴ Ὅμως ὁ Κρέων ἔσφαλε καὶ δὲν τὸν ὑπάκουσαν οὔτε ἡ Ἀντιγόνη οὔτε ὁ Αἴμων.

Στὸ τρίτο δράμα, τὴν Ἡλέκτρα, πρώτη ἡ Χρυσόθεμη θέτει τὸ θέμα τῆς ὑπακοῆς μὲ τὸ ρῆμα ἀκούειν:

εἰ δ' ἐλευθέραν με δεῖ
ζῆν, τῶν κρατούντων ἐστὶ πάντ' ἀκουστέα.

(στ. 339-40)

Ἡ ἡρώιδα ἐδῶ δὲν ἐκφράζει τὴν ἀφοσίωσι στὴν πόλιν καὶ τοὺς κυβερνήτες, ἀλλὰ τὴν ὑποταγὴ στοὺς δυνατοὺς. Ἡ χρῆσι τῆς λέξης κρατοῦντες παραπέμπει στὴν ἐπιβολή, ὄχι τὴν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας, καὶ στὴν παθολογία τῆς δύναμης πὺ παρουσιάζει ὁ ποιητὴς σ' αὐτὸ τὸ δράμα.⁵ Τὸ ρῆμα

1. Βλ. Sourvinou - Inwood, σσ. 139-40, Foley, σ. 142.

2. Ἡ λέξι κρείσσονες δηλώνει ἐδῶ τὸ κῦρος τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζει ἡ ἡρώιδα.

3. Βλ. Buxton, σ. 49. Ἡ Ἰσμήνη σκύβει τὸ κεφάλι μπρὸς στὸν κυβερνήτη, ἀδελφὸ μολονότι ἔχει συναίσθησι ὅτι ἀποφεύγει τὸ ὀρθό, τὴν ὑποχρέωσή της ἀπέναντι στὸν νεκρὸ της, βλ. Lesky, σσ. 326-27.

4. Βλ. καὶ Knox 1983, σ. 12.

5. Πιστεύω ὅτι ὁ στίχος 1102 τοῦ Αἴαντος δείχνει τὴν σημασία τοῦ κρατεῖν (ὄχι κυβερνῶ, ἀλλὰ ἐπιβάλλω τὴν θέλησή μου, ἔχω ὑπὸ τίς διαταγές μου): Σπάρτης ἀνάσσειν ἡλθεσ, οὐχ ἡμῶν κρατῶν, πβ. καὶ στ. 1067-68 εἰ γὰρ βλέποντος μὴ ἄδυνήθημεν κρατεῖν, πάντως θανόντος γ' ἄρξομεν.

ἀκούειν δὲν ἐκφράζει τώρα τὴν πολιτικὴ ὑπακοή, ἀλλὰ τὴν ὑποταγὴ καὶ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας (βλ. καὶ στ. 333-34, 351). Τὸ κράτος τοῦ νέου βασιλικοῦ ζεύγους εἶναι ἡ βία καὶ ἡ διαφθορά (βλ. στ. 256-302). Ἀντίθετα ἀπὸ τὴν Ἴσμήνη, ἡ ἀδελφὴ τῆς Ἡλέκτρας δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν δημοκρατικὴ γλῶσσα, μολονότι τὸ λεξιλόγιό της εἶναι πολιτικόν, οὔτε τοποθετεῖ τὸ ζήτημα στὰ συμφραζόμενα τοῦ οἴκου, ἀφοῦ δὲν ἀναφέρεται στὸν ἀρχηγὸ τοῦ οἴκου καὶ τὴν μητέρα της. Ἔτσι ἡ ὑποταγὴ στοὺς κρατοῦντες προσδίδει στὸ ἔργο μιὰ πολιτικὴ πλευρά.¹ Ἡ Χρυσόθεμη σκέφτεται ὠφελιμιστικὰ καὶ γι' αὐτὸ θυσίασε τὸ δίκαιο ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος (βλ. στ. 338, 1042).

Ἀργότερα ἡ Χρυσόθεμη θὰ θέσει στὴν ἀδελφὴ της καὶ πάλι τὸ θέμα τῆς ὑπακοῆς, δηλαδὴ τῆς ὑποταγῆς, μὲ τὸ ρῆμα εἰκαθεῖν (τοῖς κρατοῦσιν):

αὐτὴ δὲ νοῦν σχῆς ἀλλὰ τῷ χρόνῳ ποτέ,
σθένουσα μηδὲν τοῖς κρατοῦσιν εἰκαθεῖν.

(στ. 1013-14)

Τὴν ιδέα βέβαια ἀπορρίπτει ἡ Ἡλέκτρα. Ἡ ὁποία στὴν ἐξοδο τοῦ δράματος λέει στὸν Αἰγισθο ὑποκριτικὰ:

τῷ γὰρ χρόνῳ
νοῦν ἔσχον, ὥστε συμφέρον τοῖς κρείσσοσιν.
(στ. 1464-65)

Ἀντὶ τοῦ εἰκεῖν βρισκουμε ἐδῶ τὸ συμφέρον πού δηλώνει τὴν συναίνεση,² κι ἀντὶ τοῦ κρατοῦντες τὸ κρείσσονες (πού χρησιμοποίησε καὶ ἡ Ἴσμήνη γιὰ τὸν νόμιμο βασιλιά, βλ. παραπάνω). Κατὰ τὴν ἀποψή μου, ἡ Ἡλέκτρα δηλώνει, εἰρωνικὰ, ὅτι ἀναγνωρίζει ὄχι τὴν δύναμη, ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Αἰγισθοῦ, ὅ,τι ἀρνοῦνταν τόσα χρόνια (πβ. στ. 266-69): δηλαδὴ μιλάει σὰν πολίτης δημοκρατικῆς πόλης, περὶ πολιτικῆς ὑπακοῆς, κι αὐτὸ φανερῶνει ὅτι ἔχει μιὰ πολιτικὴ πλευρὰ τὸ δράμα.³

Στὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ δράματα πού ἐξετάζουμε, τὸν *Φιλοκτήτη*, στ. 925-6, ὁ Νεοπτόλεμος, ἀντιμέτωπος μὲ τὸ μεγάλο δῆλημμά του, ἐξηγεῖ στὸν Φιλοκτήτη γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἐπιστρέψει τὰ τόξα:

τῶν γὰρ ἐν τέλει κλύειν
τό τ' ἔνδικόν με καὶ τὸ συμφέρον ποεῖ.

1. Τὴν ἀντίθετη ἀποψή ἔχει διατυπώσει ὁ Κνοχ 1983, σσ. 8, 10.

2. Βλ. Kamerboek, *The Electra*, στὸν στίχο 1465.

3. Γιὰ μιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ συμφέρον ἐδῶ, βλ. Jebb, *The Electra*, στὸν στίχο 1465: ὑπονοεῖ πῶς συνεργάζεται μ' αὐτοὺς πού τώρα εἶναι οἱ δυνατότεροι, δηλαδὴ τοὺς ἐκδικητές. Ὁ Kells βλέπει ἐδῶ ἕναν ὑπαινιγμὸ στὶς σύγχρονες σοφιστικὲς ἀπόψεις περὶ τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ τῆς ὑποταγῆς τῶν ἀδυνάτων σ' αὐτό.

Ἵπακούει στοὺς ἄρχοντες διότι αὐτὸ ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον πρὸς τοὺς ἀνωτέρους του, ἀλλὰ καὶ τὸ συμφέρον.¹ Ὁ Σοφοκλῆς ἐπαναλαμβάνει τὴν ἰδέα πού ἐξέφρασε ὁ Ἀγαμέμνων στὸν *Αἴαντα*, στ. 1352, καὶ ὁ Κρέων στὴν *Ἀντιγόνη*, στ. 666-67, προσθέτοντας καὶ τὴν ἔννοια τοῦ συμφέροντος πού παραπέμπει στὴν ἐποχὴ τοῦ δράματος.²

Τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς ὑπακοῆς εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας καὶ στὰ τέσσερα δράματα πού ἐξετάζουμε. Ὅπως ἔγινε φανερό, ὁ Σοφοκλῆς ἐπαναλαμβάνει τὰ ρήματα εἶπειν (ὑπέικειν), κλύειν (ἀκούειν) καὶ τὶς λέξεις οἱ ἐν τέλει καὶ κρείσσονες. Ὅμως στὰ παραδείγματα πού ἐξετάσαμε χρησιμοποιοῦνται καὶ ἄλλες λέξεις (ἢ ἐκφράσεις) ὅπως ἄρχοντες, ἐφεσιῶτες, δν πόλις στήσειε³, κρατοῦντες, πείθεσθαι, συμφέρειν, ὥστε τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς ὑπακοῆς νὰ ἀποκτᾷ διαφορετικὸ νόημα κάθε φορά, ἀνάλογα μὲ τὰ συμφραζόμενα. Ἐτσι ὁ ποιητῆς μᾶς δείχνει διάφορες μορφές ὑπακοῆς καὶ διάφορες μορφές ἐξουσίας. Συγκεκριμένα, ἄλλοτε ἐκφράζεται ἡ ἀπόλυτη ὑπακοὴ στοὺς ἄρχοντες μὲ τοὺς ὄρους τῆς δημοκρατικῆς πόλης κι ἄλλοτε ἡ ὑποταγὴ πού ἐπιβάλλεται σὲ συνθήκες ἀνομίας ἢ ἀλαζονικά. Σὲ ὀρισμένα παραδείγματα μάλιστα τὸ κίνητρο τῆς ὑπακοῆς / ὑποταγῆς εἶναι προσωπικό, ὄχι πολιτικό.⁴ Ὡς γνωστόν, ὁ θεσμὸς τῆς πόλης ἀπαιτοῦσε τὴν ἀπόλυτη ἀφοσίωση καὶ ὑπακοὴ τῶν πολιτῶν οἱ ὁποῖοι ὤφειλαν νὰ θέτουν τὸ δημόσιο συμφέρον ὑπεράνω τοῦ προσωπικοῦ. Ἀλλὰ ἡ πόλις εἶναι συνύφασμένη μὲ τὸν λόγο, τὸν νόμο καὶ τὴν πειθῶ.⁵ Σὲ καμμία ἀπὸ τὶς περιπτώσεις πού ἐξετάσαμε δὲν βρίσκουμε τὴν ἔννοια τῆς πολιτικῆς ὑπακοῆς στὸ πλαίσιο μιᾶς καλῶς διοικουμένης πόλης. Σὲ κάθε περίπτωση εἶναι ἐμφανῆς ὁ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου. Οἱ ὁμοιότητες καὶ οἱ παραλλαγές στὰ παραδείγματα πού ἐξετάσαμε ἐπαληθεύουν τὴν ἀποψη τοῦ Knox ὅτι ὁ Σοφοκλῆς γενικῶς τηρεῖ μιὰ κριτικὴ στάση ἀπέναντι στὸν θεσμὸ τῆς πόλης.⁶ Ὅπως δὴποτε στὰ δύο παλαιότερα δράματα ἡ ἐκφραση γενικῶς ἐναρμονίζεται μὲ τὴν δημοκρατικὴ

1. Βλ. Kamerbeek, *The Philoctetes*, στὸν στίχο 926: τὸ συμφέρον τοῦ Νεοπτολέμου εἶναι ἡ δόξα (ἢ τιμὴ).

2. Δηλαδή στὴν ἐποχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῆς ἠθικῆς σχετικοκρατίας, δταν τὸ συμφέρον ἐτέθη ὑπεράνω τοῦ δικαίου, βλ. πρόχειρα de Wet, σσ. 23, 27-28, 35.

3. Ἡ ἐκφραση θὰ μπορούσε νὰ ἀναφέρεται σὲ δημοκρατικὲς ἐκλογές ἢ στὴν λαϊκὴ ὑποστήριξη ἑνὸς νέου μονάρχη, βλ. Griffith, στὸν στίχο 670 [666].

4. *Ἀντιγόνη* 63-67 (ἡ σωτηρία, βλ. καὶ Μάντζιου 1998, σ. 230), *Ἡλέκτρα* 339-40 (ἡ τακτοποιημένη ζωὴ), *Φιλοκτήτης* 925-6 (ἡ δόξα).

5. Βλ. Buxton, σ. 136. Πβ. καὶ Knox 1979, σ. 145: «Persuasion is of course the normal mode of operation for a man in an ordered and lawful society».

6. Βλ. Knox 1983, σσ. 27, 36 καὶ 12, 16, 19.

ιδεολογία,¹ ενώ στα δύο νεώτερα άπηχεί την ήθικη σχετικοκρατία τής εποχής του Πελοποννησιακού πολέμου και του άθηνάικου Ιμπεριαλισμού.²

β) Προσωπική τιμή

Ο Αίας, ύστερα από την προσβολή πού του έγινε σχετικά με τὰ δπλα του Άχιλλέα, έχει περιέλθει στην κατάσταση του άτίμου (στ. 440). Έπί πλέον έγινε άντικείμενο χλευασμού (στ. 454). Άντιμέτωπος με τὸ μεγάλο δίλημμα (και νῦν τί χρῆ δρᾶν; στ. 457), καταλήγει ὡς εξῆς:

ἀλλ' ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι
τὸν εὐγενῆ χρῆ.

(στ. 479-80)

Ο ἥρωας τοποθετεῖται στὸ πλαίσιο τοῦ άνταγωνιστικοῦ ἥρωικοῦ κόσμου και δέν μπορεί νὰ ζήσει χωρὶς τιμή, χωρὶς διακρίσεις, δόξα και γόητρο. Μόνον νεκρὸς πλέον θὰ περισώσει τὴν τιμή του.³

Τὰ λόγια τοῦ Αἴαντα συχνὰ παραλληλίζονται με τοὺς στίχους τῆς Ἡλέκτρας:⁴

ἦ γὰρ ἂν καλῶς
ἔσωσ' ἔμαυτήν, ἦ καλῶς ἀπωλόμην.

(στ. 1320-21)

Με τὴν απόπειρα δολοφονίας τοῦ Αἰγίσθου, ὅποια ἔκβαση κι ἂν εἶχε, ἡ ἡρώιδα θὰ ἔσωζε τὴν τιμή της. "Ομως τὸ νόημα εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ προηγούμενο παράδειγμα. Ἡ Ἡλέκτρα, αντίθετα ἀπὸ τὸν Αἴαντα, συνδέει τὴν τιμή της και με τὸν τρόπο τοῦ θανάτου της (ἀπὸ τὸ χέρι τῶν ἐχθρῶν της, πάνω στὴν απόπειρα), δηλαδή ἀκόμη και με τὴν ἀποτυχία τοῦ ἐγχειρήματος.⁵ (Μιὰ παρόμοια σκέψη ἐξέφρασε και ὁ Αἴας, ἀλλὰ τὴν ἀπέρριψε ἔχοντας

1. Κι ὡστόσο βλέπουμε σ' αὐτὰ τὰ δράματα τὸ δικαίωμα τῆς ἐξουσίας νὰ εἶναι ἀπεριόριστο, πβ. και Lesky, σ. 339.

2. Βλ. και Μάντζιου 1998, σσ. 243-45.

3. "Ὅπως εὔστοχα σημειώνει ὁ Θαγιε, με τὸν παρακείμενο τεθνηκέναι ὁ ἥρωας σκέφτεται περισσότερο τὴν ὑπόληψή του μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατό του παρά τὸν τρόπο τοῦ θανάτου του. Βλ. και Κνοχ 1979, σ. 141.

4. Βλ. π.χ. Kamerbeek, *The Electra*, και Hogan, στὸν στίχο 1321.

5. Δηλαδή ἡ Ἡλέκτρα δέν παρουσιάζεται ὡς φερέφωνο τῶν άνταγωνιστικῶν και ἀτομικιστικῶν ἀξιῶν σὰν τὸν Αἴαντα, ἀφοῦ σημασία γι' αὐτὴν ἔχουν οἱ προθέσεις, ὄχι τὰ ἀποτελέσματα και ἡ ἐπιτυχία (πβ. και στ. 352-364). Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στὴν ἡρωική

διαφορετικὰ κριτήρια: ἀλλὰ δῆτ' ἰὼν / πρὸς ἔργμα Τρώων, ξυμπεσὼν μόνος
μόνοις / καὶ δρῶν τι χρηστόν, εἶτα λοίσθιον θάνω; / ἀλλ' ὠδέ γ' Ἀτρείδας
ἂν εὐφράναιμί που, στ. 466-69). Αὐτὸ ποῦ πρωτίστως κινεῖ τὴν Ἥλεκτρα
εἶναι ἡ προσωπικὴ ὑπευθυνότητα, ἡ συνείδησι, ὁ αὐτοσεβασμὸς, τὸ δίκαιο,
ὄχι ἡ ἀνταγωνιστικὴ τιμὴ. Τοῦ Αἴαντα τὸ δῆλημα εἶναι «δόξα ἢ θάνατος»,
τῆς Ἥλεκτρας εἶναι «ἐλευθερία ἢ θάνατος». Γιὰ τὴν Χρυσόθεμη αὐτὸς ὁ
θάνατος θὰ ἦταν δυσκλεῆς (στ. 1006). Ἄν ἐπιζοῦσε ἡ Ἥλεκτρα, τὴν σωτηρία
τῆς τὴν ἐννοεῖ μὲ ἠθικoὺς ὅρους¹: θὰ ἔπαυε νὰ ζεῖ αἰσχροῦς, ὅπως προέτρεψε
τὴν ἀδελφὴ τῆς:

ζῆν αἰσχρὸν αἰσχροῦς τοῖς καλῶς πεφυκόσιν

(στ. 989)

Καλῶς ζῆν τὸν εὐγενῆ χρῆ διεκήρυξε ὁ Αἴας, ἐννοώντας μιὰ ζωὴ μὲ τιμὴ,
δηλαδὴ μὲ ὑψηλὴ κοινωνικὴ θέση, μὲ κοινωνικὸ γόητρο, διακρίσεις, δόξα καὶ
δημόσια ὑπόληψη. Ἡ Ἥλεκτρα ὁμῶς δὲν ὀρίζει μὲ ἀνταγωνιστικοὺς ὅρους
τὴν τιμὴ τῆς ἴδιας καὶ τῆς ἀδελφῆς τῆς. Σκέφτεται ὡς μέλος τοῦ ὀργανισμοῦ
τῆς πόλεως καὶ ὄχι ὡς γόνος ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας (στ. 973-85). Ἡ
ζωὴ τῆς Χρυσόθεμης εἶναι ἐπονείδιστη, χωρὶς τιμὴ, ἐπειδὴ ἔχει σκύψει τὸ κε-
φάλι στοὺς κρατοῦντες² καὶ ἔχει προδώσει τοὺς δικoὺς τῆς, μολονότι διατη-
ρεῖ τὴν κοινωνικὴ τῆς θέση (στ. 341-68). ἔχει ἀπωλέσει ὁμῶς τὴν ἐλευθερία

κοινωνία, βλ. Adkins 1960, σσ. 46-49, καὶ Adkins 1972, σ. 13. Στὴν περίπτωσή τῆς
καὶ ἡ ἀποτυχία θὰ ἦταν ἐπαινετέα (καλῶς), ὄχι κατακριτέα (αἰσχροῦς). Τὸ ἀντίθετο πρε-
σβεύει ὁ Ὀρέστης στὸν πρόλογο: ἡ ἀποτυχία θὰ ἦταν ἀτιμωτικὴ γι' αὐτόν (στ. 71). Καὶ
ὁ Αἴας εἶναι ἀτιμωμένος, ἐπειδὴ ἀπέτυχε νὰ πάρει ἐκδίκησι, βλ. Garvie, σ. 12. Ἄς ση-
μειώσουμε ὅτι ὁ Ἔκτωρ στὴν Ἰλιάδα (22.108-110) ἐπιθυμεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν
Ἀχιλλεὺς καὶ νὰ τὸν σκοτώσει, ἢ νὰ σκοτωθεῖ ἀπ' αὐτόν ἐν κλειῶς πρὸς πόλιν. Ἀλλὰ
καὶ αὐτὸ τὸ παράδειγμα δὲν μπορούμε νὰ τὸ συγκρίνουμε μὲ τὰ λόγια τῆς Ἥλεκτρας.
Ὁ Ἔκτωρ ἐπιδιώκει τὸ κλέος (βλ. Ἰλ. 6.441 κ.ἐξ., 22.304-5) στὰ πλαίσια τῆς ἀνταγω-
νιστικῆς τιμῆς. Τέτοιο κίνητρο δὲν ἔχει ἡ Ἥλεκτρα (πβ. καὶ στ. 1319 ἀρχ' αὐτὸς ὡς σοι
θυμὸς). Στὸν πέμπτο αἰῶνα καλῶς πέθαινε κινεῖς ὑπερασπιζόμενος τὴν πατρίδα του, βλ.
Adkins 1972, σ. 58.

1. Θὰ τῆς ἐξασφάλιζε μιὰ ζωὴ μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ ἐλευθερία, δηλαδὴ τὴν πραγμά-
τωσι τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας τῆς, καὶ ὄχι μιὰ ζωὴ σύμφωνα μὲ τὰ ἀριστοκρατικὰ ἰδεώδη
ποῦ κινοῦν τὸν Αἴαντα. Ἀντίθετα ὁ Hogan ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ καλῶς ἐδῶ ἐκ-
φράζει τὸ ἀριστοκρατικὸ καὶ ὄχι κάποιο ἠθικὸ ἰδεῶδες. Ὁ Αἴας ὀρίζει τὸν εὐγενῆ μὲ ἀντα-
γωνιστικοὺς ὅρους. Στὰ λόγια τῆς Ἥλεκτρας ὁμῶς ὑπάρχει ἓνα οἰκουμενικὸ νόημα, πρό-
κειται γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀκέραιου καὶ ἐλεύθερου ἀνθρώπου.

2. Σὰν ὑποταγμένη δούλα, ὄχι ὡς ἐλεύθερος ἄνθρωπος, πβ. καὶ στ. 333-35. Τὸ
αἰσθημα τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῆς ὑποταγῆς ἦταν δυνατὸ, βλ. Dover, σ. 303. Βλ. καὶ
στ. 365-68 παρακάτω.

συνείδησης τὴν ὁποία διατηρεῖ ἡ Ἡλέκτρα. Ἀλλὰ ἡ ἡρωίδα τοῦ Σοφοκλῆ θεωρεῖ καὶ τὴν δική της ζωὴ ἐπονεϊδιστῆ, ὄχι ἐπειδὴ δὲν ἔχει κοινωνικὴ θέση (στ. 352-64),¹ ἀλλὰ ἐπειδὴ ζεῖ στὰ πατρικά της δώματα ὑπὸ τὸ καθεστῶς διαφθορᾶς καὶ βίας μένοντας ἀπραγῆ, σὰν νὰ ἦταν ὄντως δούλα (στ. 256-306, 1049) καὶ ἐπειδὴ ὑπ' αὐτὲς τὶς συνθηκὲς συμπεριφέρεται μὲ τρόπο ποὺ ἀπάδει πρὸς τὴν εὐγενικὴ τῆς φύση (στ. 254-55, 307-9, 616-621).² Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ δράματος ἡ Ἡλέκτρα ἔχει θέσει τὸ θέμα σὲ ἠθικὴ βίαση. Ἡ ἔκφραση τοῖς καλῶς πεφυκόσιν δὲν ἀναφέρεται, κατὰ τὴν ἀποψή μου, στὴν καταγωγῆ³ (ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν χρῆση τῆς λέξης εὐγενῆς στοὺς στίχους τοῦ Αἴαντα),⁴ ἀλλὰ, σύμφωνα μὲ τὰ συμφραζόμενα τοῦ δράματος, ἀναφέ-

1. Γιὰ τὶς στερήσεις ποὺ ὑφίσταται χρησιμοποίησε τὸ ἐπίρρημα κακῶς (στ. 354).

2. Κατὰ τὴν γνώμη μου, τὸ ἐπίρρημα αἰσχυρῶς, ὅπως καὶ τὸ καλῶς στοὺς στίχους 1320-21, δὲν χρησιμοποιοῦνται μὲ ἀνταγωνιστικὰ κριτήρια, ὅπως χρησιμοποιοῦνται γενικῶς στὴν ποίηση τοῦ πέμπτου αἰώνα, βλ. Adkins 1960, σσ. 157-58. Ἄς σημειώσουμε ὅτι ἡ Ἡλέκτρα αἰσχύνεται, ἐπειδὴ φέρεται ἀπρεπῶς, παραβιάζει τὶς συνεργατικὲς ἀρετὲς, ἀλλὰ ἡ χρῆση τοῦ αἰσχυρῶς δὲν ἀναφέρεται σ' αὐτὲς τὶς ἀρετὲς οὔτε στὸν Ὅμηρο, οὔτε στὴν τραγωδία τοῦ πέμπτου αἰώνα, βλ. Adkins 1960, σσ. 42, 162. Ἡ ἡρωίδα ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸν δημόσιο ἀντίκτυπο ποὺ ἔχει ἢ μὴ ἀνάληψη δράσης γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἠθικῆς τάξης, γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς αἰδοῦς καὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ ὄχι γιὰ τὴν ἐπανάκτηση τῆς θέσης της μέσα στὸ παλάτι. Κατὰ τὴν ἀποψή μου, οἱ λέξεις αἰσχυρὸν καὶ αἰσχυρῶς ἐδῶ τείνουν πρὸς μιὰ νέα, ἠθικὴ σημασία ποὺ ἀναφέρεται στὸ δίκαιο καὶ τὸ ὀρθόν. Ὁ Adkins 1960 παραπέμπει στὸν μεταγενέστερο Φιλοκτήτη (στ. 119 κ.ἐξ., 475 κ.ἐξ., 1234) γιὰ τὴν πρώτη χρῆση τῶν ἐν λόγῳ λέξεων μὲ ἠθικὴ σημασία, βλ. σσ. 164, σημ. 11, 167, 183, 189.

3. Ὅπως ἐρμηνεύουν ὁ Hogan (noble by birth and free-born) καὶ ὁ Kells ποὺ συνδέει τὸν στίχο μὲ τὰ λόγια τοῦ Αἴαντα, στ. 479-80 (the watchword of the aristocratic citizen). Ὁ Jobb, *The Electra*, στὸν στίχο 989, δέχεται καὶ τὶς δύο σημασίες τοῦ εὐγενοῦς (καταγωγὴ καὶ χαρακτήρας), ὅπως καὶ στὶς *Τραχίνιες* στ. 721-22:

ζῆν γὰρ κακῶς κλύουσσαν οὐκ ἀνασχετόν,
ἦτις προτιμᾷ μὴ κακὴ πεφυκέναι.

Σὲ ἄλλα παραδείγματα ὁ Σοφοκλῆς χρησιμοποιεῖ τὰ ἐπίθετα εὐγενείας γιὰ νὰ δηλώσει τὴν καταγωγὴ, δηλαδὴ τὴν ὑψηλὴ κοινωνικὴ τάξη καὶ τὴν φύση, δηλαδὴ τὴν καλὴ ἀνατροφή (ἐσθλός, εἰρηγής, καὶ τὸ ἀντίθετό τους κακός, βλ. Ἄντ. 37-38, παρακάτω). Ἐδῶ, κατὰ τὴν ἀποψή μου, χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπίρρημα καλῶς, ποὺ εἶναι τὸ ἀντίθετο τοῦ αἰσχυρῶς, γιὰ νὰ δηλώσει τὴν καλὴ φύση (εὐγένεια ψυχῆς καὶ ὑψηλὸ φρόνημα), ποὺ δὲν συνδέεται ἀπαραιτήτως μὲ τὴν ἀριστοκρατικὴ καταγωγὴ. Ἡ ἀποψή μου εἶναι ὅτι τὸ καλῶς χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ ἠθικὴ, ὄχι κοινωνικὴ σημασία. Ὅπως σημειώνει ὁ Adkins 1972, σσ. 59, 115, ὁ Σοφοκλῆς στὰ ὄψιμα ἔργα του ἀποκαλύπτει τὴν ἀλλαγὴ στὶς ἀξίες.

4. Ὁ Stanford πιστεύει ὅτι τὸ εὐγενῆς ἐδῶ ὑποδηλώνει καὶ τὴν γενναία φύση τοῦ Αἴαντα, ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν πατέρα του (βλ. στ. 472), ἐνῶ ὁ Kamerboek (*The Ajax*, στὸν στ. 480) ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἀνευ σημασίας, ἀν τὸ εὐγενῆς ἐδῶ δηλώνει τὴν εὐγενῆ καταγωγὴ ἢ τὴν εὐγενῆ φύση, ἀφοῦ ὁ Αἴας ἐκπροσωπεῖ τὴν ἡρωικὴ (ἀνταγωνιστικὴ) ἠθικὴ.

ρεται στὸ γενναῖο φρόνημα καὶ τὴν ἠθικὴ ἀκεραιότητα ποὺ ἡ Ἥλέκτρα ἀποσυνδέει ἀπὸ τὴν καταγωγή, βλ. καὶ παρακάτω στοὺς στίχους 365-68.¹ Σὲ τέτοιο βαθμὸ ἔχει ἀλλοιωθεῖ ἡ εὐγενικὴ φύση τῆς Ἥλέκτρας ποὺ ἡ ἴδια συγκρίνει τὸν ἑαυτὸ τῆς μὲ τὴν μητέρα τῆς, τὴν ὁποία δὲν ἀποδέχεται ἠθικά. Γνωρίζει ὁμως ὅτι ἡ δικὴ τῆς φύση εἶναι καλὴ, γι' αὐτὸ αἰσθάνεται ντροπὴ γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τῆς.² Ἐπομένως ἡ ἀπόπειρα ἐναντίον τοῦ Αἰγίσθου θὰ γινόταν γιὰ τὴν χαμένη τους τιμὴ, δηλαδὴ τὴν ἐλευθερία, τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ πατρικοῦ οἴκου. Ἔτσι θὰ κέρδιζαν καὶ τὸν δημόσιο ἔπαινο μέσα στὴν πόλιν (στ. 968-83). Ἡ τιμὴ δὲν ἔχει ἀνταγωνιστικὸ περιεχόμενον γιὰ τὴν Ἥλέκτρα, ἀλλὰ οἰκουμενικό.³

Μία ἄλλη ἐκφραση γιὰ τὴν ἀπονομὴ τιμῆς ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Σοφοκλῆς εἶναι: *τιμῆς λαχεῖν*.

Στὴν Ἀντιγόνη ὁ Αἰμων πληροφορεῖ τὸν πατέρα του ὅτι οἱ πολῖτες θεωροῦν τὴν πράξη τῆς Ἀντιγόνης εὐκλεεστάτη καὶ τὴν ἴδια ἄξια χρυσῆς τιμῆς:

οὐχ ἴδε χρυσῆς ἄξια τιμῆς λαχεῖν ;

(στ. 699)

Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι ἡ τιμὴ εἶναι ὁ δημόσιος ἔπαινος, ὅπως τὸν φαντάζεται καὶ ἡ Ἥλέκτρα γιὰ τὴν πράξη τῆς ἀπόπειρας ἰδολοφονίας τοῦ Αἰγίσθου (Ἥλ. στ. 981-3: *τούτω φιλεῖν χρῆ, τῶδε χρῆ πάντας σέβειν / τῶδ' ἐν θ' ἑορταῖς ἐν τε πανδήμῳ πόλει / τιμῶν ἅπαντας οὐνεκ' ἀνδρείας χρεῶν*). Δηλαδὴ ἡ τιμὴ θὰ εἶναι πολιτικὴ, στὸ πλαίσιο τῆς πόλης.⁴

1. Ὅταν ἀναφέρεται στὴν μητέρα τῆς ἀποσυνδέει τὴν ἠθικὴ ποιότητα τῆς Κλυταιμνήστρας ἀπὸ τὴν καταγωγή τῆς:

αὕτη γὰρ ἡ λόγιοι γεγραῖα γυνή (στ. 287)

εἰ μὴ τλημορεστάτη γυνή

πασῶν ἐβλαστε (στ. 439-40)

εἰ γὰρ πέφυκα τῶνδε τῶν ἔργων ἴδρις,

σχεδόν τι τὴν σὴν οὐ καταισχύνω φύσιν. (στ. 608-9)

2. *μαρθάνω δ' ὀθούεκα*

ἔξωρα πράσσω κοῖκ' ἐμοὶ προσεικότα. (στ. 617-18)

Πβ. Φιλ. 902-3: *ἅπαντα δυσχέρεια, τὴν αὐτοῦ φύσιν / ὅταν λιπῶν τις δρᾷ τὰ μὴ προσεικότα.*

3. Ἡ Ἥλέκτρα δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὴν δύναμη, γιὰ τὴν κοινωνικὴ ὑπεροχὴ, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποκλιτύασιν τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ τὸν ἔπαινο τῶν πολιτῶν. Γιὰ τὴν σύνδεσιν τῆς τιμῆς μὲ ἠθικὰς ἀξίας, βλ. Lloyd - Jones, σσ. 271-72. Παρὰ τὴν ἐπιθετικὴ στάση τῆς, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἡ ἡρώιδα γίνεται τὸ φερέφωνο μιᾶς πεντακτονόμου ἠθικῆς ποὺ στηρίζεται στὶς συνεργατικὰς ἀξίας, βλ. στ. 249-50, 307-8. Πβ. καὶ Κνοχ 1979, σ. 145.

4. Γιὰ τὴν ἀξία τῆς τιμῆς ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν, βλ. Δημοσθένης *XX* 16: *τό τε γὰρ μὴ μετ' αἰσχύνης ὡς κολακεύοντα λαμβάνειν, ἀλλ' ἐν ἰσηγορίᾳ δοκοῦντι' ἀξιόν τινας εἶναι τιμᾶσθαι τῶν καλῶν ἐστὶ, τό θ' ὑπὸ τῶν ὁμοίων ἐκόντων θαυμάζεσθαι τοῦ παρὰ τοῦ*

Ἡ Ἡλέκτρα ὥστόσο χρησιμοποιεῖ τὴν ἴδια ἔκφραση γιὰ τὰ βασιλικά προνόμια τῆς Χρυσόθεμης:

τῆς σῆς δ' οὐκ ἔρω τιμῆς λαχεῖν.

(στ. 364)

Ἡ τιμὴ ἐδῶ χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν παλαιὰ σημασία τῆς ὑψηλῆς θέσης στὴν κοινωνικὴ πυραμίδα καὶ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν: σοὶ δὲ πλουσία / τράπεζα κείσθω καὶ περιρρεῖτω βίος (στ. 361-2). Τὸ παράδειγμα ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνη φωτίζει, πιστεύω, τὸ νόημα τοῦ στίχου τῆς Ἡλέκτρας: ἡ ἥρωίδα ἀναφέρεται στὰ κληρονομημένα προνόμια τῆς βασιλοπούλας ποὺ τὰ διατηρεῖ, ἀλλὰ τὰ παρουσιάζει ὡς ἀπονομὴ τιμῆς ἐκ μέρους τῶν κρατούντων γιὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς. Πβ. καὶ 359-60 οὐδ' εἶ μοι τὰ σὰ / μέλλοι τις οἴσειν δῶρα: πρόκειται γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῆς συνειδήσῆς τῆς.¹ Ἡ ἴδια θὰ ἐπιθυμοῦσε ἄλλου εἶδους τιμῆ, τὰ καλὰ λόγια τῶν πολιτῶν, βλ. παραπάνω.

Ἡ προσωπικὴ τιμὴ εἶναι καθοριστικὴ ἀξία σὲ δύο μόνον δράματα, τὸν Αἴαντα καὶ τὴν Ἡλέκτρα.² Συνοφασμένη μὲ τὴν ζωὴ ἢ τὸν θάνατο δηλώνεται μὲ τὰ ἐπιρρήματα καλῶς / αἰσχυρῶς. Τοῦ Αἴαντα ἡ τιμὴ προσδιορίζεται μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἥρωικῆς κοινωνίας, ἐνῶ στὴν Ἡλέκτρα ἐγγράφεται ἀπὸ τὴν παλαιὰ στὴν νέα ἠθικὴ, τῆς πόλης, ἀποδεσμευμένη ἀπὸ ἀνταγωνιστικὰ κριτήρια.

γ) Ἀριστοκρατικὴ καταγωγὴ

Στὸν Αἴαντα ὁ Ἀγαμέμνων ἀρνεῖται τὴν ἀρχοντικὴ καταγωγὴ τοῦ Τεύκρου, ἐπειδὴ ἡ μητέρα του εἶχε ἀπωλέσει τὸν τίτλο εὐγενείας ἔχοντας ἀλχηλωτισθεῖ (στ. 1228-29). Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἴαντα ἀντικρούει τὴν μομφὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα γιὰ τὴν ταπεινὴ του καταγωγὴ ὡς ἐξῆς:

δεσπότην λαμβάνειν ὅτιοῦν κρεῖττον εἶναι δοκεῖ. παρὰ μὲν γὰρ ἐκαίνοις μείζων ἐστίν ὁ τοῦ μέλλοντος φόβος τῆς παρούσης χάριτος, παρὰ δ' ὁμῖν ἀδεῶς ἂν λάβῃ τις ἔχειν ὑπῆρχε τὸν γοῦν ἄλλον χρόνον.

1. Ἀντίθετα ἀπὸ τὴν σημασία ποὺ ἔχουν τὰ δῶρα στὴν ὀμηρικὴ κοινωνία, τὰ δῶρα τοῦ ζεύγους τῶν κρατούντων πρὸς τὴν Χρυσόθεμη (ἢ δωροδοκία τῆς) θὰ τὰ ἀπέρριπτε ὁ Ἰθάνικὸς πολίτης στὴν κλασικὴ πόλη, βλ. Seaford, σσ. 193-94. Πβ. καὶ τὴν προηγούμενη ὑποσημείωση.

2. Καὶ στὸν Φιλοκτήτη γίνεται λόγος γιὰ τὴν χαμένη τιμὴ τοῦ ἥρωα (στ. 1023 κ.ἐξ.), ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἀξία ποὺ τὸν κινεῖ. Μόνον ὁ Ἡρακλῆς θὰ τὸν πείσει μὲ τὸ κίνητρο τῆς δόξας (στ. 1422 *εὐκλεῖ θέσθαι βίον*). Ἡ τιμὴ παρασύρει ἀρχικὰ τὸν Νεοπτόλεμο (στ. 119, βλ. καὶ στ. 925-6, παραπάνω), ἀλλὰ τελικῶς τὸν ἀφήνει ἀσυγκίνητο. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ διαπύπωση εἶναι διαφορετικὴ σ' αὐτὸ τὸ δράμα. Στὴν Ἀντιγόνη ἡ ἥρωίδα ἀναφέρεται στὴν τιμὴ τῆς, χωρὶς καὶ πάλι αὐτὴ, νὰ εἶναι ἡ καθοριστικὴ ἀξία στὸ δράμα, βλ. στ. 97 ὥστε μὴ οὐ καλῶς θανεῖν.

δς ἐκ πατρὸς μὲν εἰμι Τελαμῶνος γεγώς,
 ὅστις στρατοῦ τὰ πρῶτ' ἀριστεύσας ἐμὴν
 ἴσχει ξύνεννον μητέρ', ἣ φύσει μὲν ἦν
 βασιλεία, Λαομέδοντος· ἔκκριτον δέ νιν
 δώρημ' ἐκείνω ἔδωκεν Ἀλκμήνης γόνος.
 ἄρ' ὦδ' ἄριστος ἐξ ἀριστεοῖν δυοῖν
 βλαστῶν ἂν αἰσχύνοιμι τοὺς πρὸς αἵματος.

(στ. 1299-1305)

Καὶ οἱ δύο γονεῖς τοῦ ἦταν ἄριστοι, εὐγενεῖς. Ὁ πατέρας τοῦ διακρίθηκε στὸν στρατὸ γιὰ τὴν ἀνδρεία του, ἀνταποκρίθηκε στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἥρωικοῦ κώδικα καὶ αὐξήσε τὸ κοινωνικὸ του γόητρο (βλ. καὶ στ. 434-36). Ἡ μητέρα του εἶχε βασιλικὸ αἷμα. Συνεπῶς κι ὁ ἴδιος εἶναι ἄριστος, ἀρχοντογεννημένος, δὲν εἶναι οὐδὲν (στ. 1231), δοῦλος (στ. 1289), γι' αὐτὸ καὶ δὲν ντροπιάζει τὸν ἀδελφὸ του ὑπερασπίζοντάς τον.¹

Ἡ Ἡλέκτρα, ἀντίθετα, διαχωρίζει τοὺς γονεῖς της, μολονότι καὶ οἱ δύο ἀνήκουν στὴν τάξη τῶν εὐγενῶν. Ἡ Χρυσόθεμη θὰ χαρακτηριθεῖ κακὴ ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῶν πολιτῶν γιὰ τὴν προδοσίαν τοῦ πατέρα της, ποὺ μόνον σ' αὐτὸν ἀποδίδει τὸν τίτλο τοῦ ἀρίστου ἢ Ἡλέκτρα:

νῦν δ' ἐξὸν πατρὸς
 πάντων ἀρίστου παῖδα κεκλήσθαι, καλοῦ
 τῆς μητρὸς. οὕτω γὰρ φανῆ πλείστοις κακῆ,
 θανόντα πατέρα καὶ φίλους προδοῦσα σούς.

(στ. 365-68)

Ὁ πατέρας τους διακρίθηκε στὸν πόλεμο γιὰ τὴν ἀνδρεία του (πάντων ἀριστος), σὰν τὸν πατέρα τοῦ Τεύκρου. Ἀλλὰ στὴν Χρυσόθεμη δὲν ἀπονέμεται ὁ τίτλος τῆς ἀρίστης, ἐπειδὴ συντάσσεται μὲ τὴν μητέρα τους ποὺ εἶναι λόγιοι γενναία γυνή (στ. 287), ὄχι πραγματικὰ γενναία, μολονότι ἔχει ἀρχοντικὴ καταγωγή. Χαρακτηρίζοντας τὴν ἀδελφὴ της κακὴν δείχνει τὴν περιφρόνησή της· τὴν ταυτίζει μὲ τὴν μητέρα τους,² τὴν θεωρεῖ ὄχι ἀπλῶς δειλή (πβ. στ. 351), ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἠθικὴ ἀκεραιότητα, ἀφοῦ δὲν ὑπηρετεῖ

1. Ὅπως σημειώνει ὁ Adkins 1972, σ. 65, ἡ εἰκόνα τοῦ Τεύκρου πιθανὸν νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ στὴν πραγματικὴ ζωὴ.

2. Συμπεριφέρεται σύμφωνα μὲ τὴν ἀγωγή ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὴν Κλυταιμνήστρα, βλ. στ. 343-44: ἅπαντα γὰρ σοι τὰμὰ νουθητήματα / κείνης διδακτά, κούδὲν ἐκ σαυτῆς λέγεις. Πβ. ἐπίσης στ. 1033. Διαφωτιστικοὶ εἶναι καὶ οἱ στίχοι 919-20 τοῦ Οἰδίποδος ἐπὶ Κολωνῶν: καίτοι σε Θῆβαί γ' οὐκ ἐπαίδευσαν κακόν / οὐ γὰρ φιλοῦσιν ἄνδρας ἐκδίκους τρέφειν.

τὸ δίκαιο καὶ ἔχει ἐξαγοράσει τὴν συνείδησή της, πβ. στ. 338, 349-51, 357-64. Ἐπομένως ἡ λέξη *κακή* χρησιμοποιεῖται μὲ ἠθικὴ σημασία ἐδῶ:¹ ἡ ἀρχοντικὴ καταγωγὴ δὲν ἐγγυᾶται τὴν ἠθικὴ ποιότητα τοῦ ἀτόμου.²

Μὲ τὴν ἴδια λέξη, *κακή*, θὰ χαρακτηρισθεῖ καὶ ἡ Ἴσμήνη, ἂν προδώσει τὸν ἀδελφὸ της:

Ἄντιγόνη 37-38

καὶ δειξίεις τάχα

εἴτ' εὐγενῆς πέφυκας εἴτ' ἐσθλῶν κακή.

Ἐδῶ συνδέεται ὁ χαρακτήρας μὲ τὴν καταγωγὴ. Ἡ Ἴσμήνη πρέπει νὰ ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἄξια τῆς ἀρχοντικῆς γενιᾶς της³. Τὸ ἐπιθετὸ *κακή* ἐδῶ δὲν ἔχει ἠθικὴ σημασία, ἀλλὰ διατηρεῖ τὴν παλαιά (ὀμηρικὴ): κατώτερη κοινωνικὰ καὶ δειλή.

Καὶ ὁ Ὀρέστης εἶναι ἐσθλὸς ἀπὸ καταγωγὴ, γι' αὐτὸ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ προστατεύει τὰ μέλη τοῦ οἴκου του ὅπως ὠρίζε ὁ ἥρωικὸς κώδικας:⁴

Ἡλέκτρα 322

θάρσει· πέφυκεν ἐσθλός, ὥστ' ἀρκεῖν φίλοις.

1. Πβ. καὶ στ. 395 *μή μ' ἐκδίδασκε τοῖς φίλοις εἶναι κακὴν*. Ἐπειδὴ ἡ Χρυσόθεμη θεωρεῖται *κακή* (ἀχρεία) γυναίκα, δὲν ἔχει καὶ ὑπόληψη, τιμὴ, ζεῖ αἰσχροῦς, κι ἄς διατηρεῖ τὴν θέση της μέσα στὸ παλάτι, βλ. παραπάνω. Τὸ παράδοξο εἶναι πὼς ἡ Ἡλέκτρα χαρακτηρίζεται τὸν ἑαυτὸ της εὐγενὴ γυναίκα (στ. 257), μολονότι ντρέπεται πὺ παραβιάζει ὀρισμένες συνεργατικὲς ἀρετὲς, τίς ὁποῖες δὲν παραβιάζει ἡ ἀδελφὴ της, ἡ ὁποία σέβεται τὴν μητέρα της καὶ εἶναι εὐπρεπὴς. Γιὰ τὴν Ἡλέκτρα ἡ εὐγένεια ἔγκειται στὴν συμπεριφορὰ, ὄχι τὴν καταγωγὴ, στὴν γενναιοφροσύνη νὰ ἀντιστέκεσαι στὴν διαφθορὰ καὶ νὰ προασπίσεις τὸ δίκαιο καὶ τὸ ὀρθό. Ἔτσι τὸ παραδοσιακὸ λεξιλόγιο καὶ οἱ παραδοσιακὲς ἀξιες ὑπερβαίνουν τὸ ἥρωικὸ - ἀριστοκρατικὸ πλαίσιο καὶ ἀποκτοῦν οἰκουμενικὸ νόημα. Στὸν Σοφοκλῆ τὸ ἐπιθετὸ *κακός* συχνὰ χρησιμοποιεῖται μὲ ἠθικὴ σημασία καὶ ἀναφέρεται στὶς συνεργατικὲς ἀρετὲς (τοῦ δικαίου καὶ τῆς εὐσέβειας, βλ. π.χ. Φιλ. 971), βλ. Adkins 1960, σσ. 173, 175 καὶ Heath, σ. 169, σημ. 8. Καὶ τὸ *αἰσχρόν* χαρακτηρίζει τὸ ἀδικον, βλ. Φιλ. 1234, 1248, βλ. Adkins 1972, σσ. 113, 115.

2. Τὴν ἴδια ἰδέα βρίσκουμε στὸν Φιλοκτήτη στ. 1284, βλ. παρακάτω, καὶ στὸν Αἴαντα στ. 1093-96, βλ. Garvie, στοὺς στίχους.

3. Βλ. καὶ Adkins 1972, σ. 110.

4. Στὸ πλαίσιο τῶν ἀνταγωνιστικῶν ἀξιῶν, βλ. Adkins 1960, σσ. 35-36, καὶ Adkins 1972, σσ. 12, 60, 110. Πιστεύω ὅτι ἡ χρῆση τοῦ ἐσθλός ἐδῶ εἶναι ἡ παραδοσιακὴ, δηλώνει τὴν καταγωγὴ, πβ. καὶ τοὺς στίχους 160-62 τοῦ Χοροῦ *ὄν ἄ κλεινὰ / γὰ ποτε Μυκηναίων / δέξεται εἰπατρίδαν*. Δὲν ἔχουμε ὅμως κανένα δείγμα τῆς ἀρετῆς τοῦ Ὀρέστη κι ἔτσι δὲν φαίνεται νὰ ἔχει δίκιο ὁ Kammerboek πὺ ἐπισημαίνει τὴν ἰδέα τῆς φύσης ἐδῶ. Παρόμοια ὁ Kells ἐρμηνεύει τὴν λέξη *of honest stock*, ὁ Campbell *of good stock* (ὑπονοεῖ τὸν Ἀγαμέμνονα) καὶ ὁ Hogan πιστεύει ὅτι ὑποδηλώνει τίς ἐννοίες τῆς τιμότητος καὶ τῆς ἀνδρείας.

Στὸν *Φιλοκτήτη*, τέλος, ἡ εὐγενικὴ (ἠθικὴ) φύση τοῦ Νεοπτολέμου ἀποδίδεται στὴν καταγωγή του:

ἔσθλοῦ πατρὸς παῖ... (στ. 96)

ἀλλ' εὐγενὴς γὰρ ἡ φύσις καὶ εὐγενῶν¹

(στ. 874)

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ἐξαπάτησε τὸν *Φιλοκτήτη*:

ἀρίστου πατρὸς ἔχθιστος γεγώς. (στ. 1284)

Ἀποδείχτηκε ἀνάξιος ἠθικὰ τοῦ πατέρα του. Σύντομα ὅμως θὰ φανεῖ ἡ ἀληθινὴ φύση τοῦ Νεοπτολέμου:

τὴν φύσιν δ' ἔδειξας, ὦ τέκνον,
ἐξ ἧς ἔβλαστες, οὐχὶ Σισύφου πατρός,
ἀλλ' ἐξ Ἀχιλλέως, ὃς μετὰ ζώντων ὄτ' ἦν
ἦκου' ἀρίστα, νῦν δὲ τῶν τεθνηκότων.

(στ. 1310-13)

Ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε μεγάλη φήμη ὄχι μόνον γιὰ τὴν πολεμικὴ ἀρετὴ του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν εὐγενικὴ του φύση ποὺ τὴν κληρονόμησε ὁ γιός του, βλ. στ. 874, παραπάνω.

Τὸ θέμα τῆς ἀρχοντικῆς καταγωγῆς εἶναι κι αὐτὸ κεφαλαιώδους σημασίας στὰ τέσσερα δράματα ποὺ ἐξετάζουμε. Τὸ παλαιὸ λεξιλόγιο τῆς εὐγενείας (ἄριστος, εὐγενὴς, ἐσθλὸς καὶ τὸ ἀντίθετό τους κακός) ἄλλοτε διατηρεῖ τὴν παλαιὰ ὀμηρικὴ σημασία (καταγωγή, κοινωνικὴ τάξη), ἄλλοτε δηλώνει τὸν χαρακτήρα ποὺ εἶναι κληρονομημένος, κι ἄλλοτε τὴν ἠθικὴ ποιότητα, ἀποδεδειγμένη ἀπὸ τὴν καταγωγή.

δ) Πειθὼ καὶ συναίνεση

Τὸ πρῶτο θέμα ἦταν τὸ πείθεσθαι τοῖς ἐν τέλει. Τὸ τελευταῖο εἶναι τὸ πείθειν τοὺς φίλους ἢ πείθεσθαι τοῖς φίλοις. Στὴν περίπτωση αὐτὴ δηλώνεται ἡ ἔννοια τῆς συναίνεσης.²

Στὸν *Αἴαντα* ἡ Τέκμησσα παρακαλεῖ τὸν Χορὸ νὰ εἰσέλθει στὴν σκηνὴ καὶ νὰ βοηθήσει τὸν ἥρωα ποὺ ἔχει συνειδητοποιήσει τὴν πράξη του καὶ φαίνεται πὼς κάτι κακὸ ἔχει στὸν νοῦ του:

φίλων γὰρ οἱ τοιοῖδε νικῶνται λόγοις. (στ. 330)

1. Ὁ εὐγενὴς στὴν καταγωγή διακρίνεται γιὰ τὴν εὐγανὴ συμπεριφορὰ του, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συνεπάγεται αὐτό, βλ. καὶ Adkins 1960, σ. 174, σημ. 3.

2. Πβ. Buxton, σ. 49.

Ἡ πειθὼ τῶν φίλων ὀδηγεῖ στὴν ὑποχώρηση. Κι ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Ὀδυσσεύς, διατηρεῖ τὴν ἐξουσία ἐκεῖνος ποὺ ὑποχωρεῖ στοὺς φίλους:

Αἴας 1353

παῦσαι· κρατεῖς τοι τῶν φίλων νικώμενος.

Ἡ ὑποχώρηση στοὺς φίλους κι ὄχι ἡ χρήση βίας εἶναι στοιχεῖο τοῦ ὑπεύθυνου ἡγεμόνα. Ἔτσι ἀπαντᾷ στὸν Ἀγαμέμνονα ποὺ μίλησε γιὰ τὴν ὑπακοή στοὺς ἄρχοντες, στ. 1352, βλ. παραπάνω.¹

Τὴν φιλία τους πρὸς τὴν Ἥλέκτρα πιστοποιοῦν καὶ οἱ γυναῖκες τοῦ Χοροῦ μὲ τὸ ἴδιο ρῆμα:

Ἥλέκτρα 252

εἰ δὲ μὴ καλῶς

λέγω, σὺ νίκα· σοὶ γὰρ ἐψόμεσθ' ἄμα.

Ἡ δήλωση αὐτὴ τῶν Μυκηναίων γυναικῶν ὑποδηλώνει τὴν παρουσία μιᾶς ομάδας ποὺ συνεργάζεται γιὰ ἕναν κοινὸ σκοπὸ.

Μιὰ ἄλλη πλευρὰ τῆς ἀνθρώπινης συνύπαρξης εἶναι ἡ συνεννόηση διὰ τοῦ διαλόγου:

Ἀντιγόνη 724-25

ἄναξ, σέ τ' εἰκός, εἴ τι καιριὸν λέγει,

μαθεῖν, σέ τ' αὖ τοῦδ'· εὖ γὰρ εἴρηται διπλῆ.

Τὸ ρῆμα *μανθάνειν* ὑποδηλώνει τὴν ἱκανότητα κάποιου νὰ δεχτεῖ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἄλλου. Αὐτὸ ὀδηγεῖ στὴν συμφιλίωση².

Τοὺς παραπάνω στίχους τοῦ Χοροῦ τοὺς παραλληλίζουν μὲ τοὺς στίχους 369-71 τοῦ Χοροῦ τῆς Ἥλέκτρας³:

*μηδὲν πρὸς ὀργὴν πρὸς θεῶν· ὡς τοῖς λόγοις
ἐνεστὶν ἀμφοῖν κέρδος, εἰ σὺ μὲν μάθοις
τοῖς τῆσδε χρῆσθαι, τοῖς δὲ σοῖς αὕτη πάλιν.*

1. Βλ. Garvie, στὸν στίχο 1353.

2. Βλ. Garvie, στὸν στίχο 1262 τοῦ *Αἴαντος*. Πβ. καὶ *Οἰδίπους Τύραννος* 543-4:
οἶσθ' ὡς πόησον; ἀντὶ τῶν εἰρημένων
ἴσ' ἀντάκουσον, κῆρα κρῖν' αὐτὸς μαθών.

Καὶ 574-5: *ἐγὼ δὲ σου*
μαθεῖν δικαιῶ ταῦθ' ἄπερ κἀμοῦ σὺ νῦν.

3. Βλ. Kamerbeek, *The Electra*, στοὺς στίχους 369-71. Ὁ Lesky, σ. 386, χαρακτηρίζει τὰ λόγια τῆς κορυφαίας «ἀπελπιστικὰ κοινότοπα».

Μὲ τὸ ἴδιο ρῆμα, τέλος, ὁ ποιητὴς ἐκφράζει καὶ τὴν διάσταση ἀπόψεων καὶ ἐπομένως τὴν ἀπουσία συνεννόησης καὶ πειθῶς:

Αἴας 1262-3

σοῦ γὰρ λέγοντος οὐκέτ' ἂν μάθοιμ' ἐγώ·
τὴν βάρβαρον γὰρ γλῶσσαν οὐκ ἐπαῖω.

Γιὰ τὸν Ἀγαμέμνονα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει διάλογος ἀνάμεσα σὲ ἄτομα διαφορετικῆς κοινωνικῆς θέσης. Ἡ ἀπάντηση ὡστόσο τοῦ Τεύκρου δείχνει τὴν ἀλαζονεία τοῦ Ἀτρείδη ὁ ὁποῖος στὸ τέλος τοῦ δράματος θὰ ὑποχωρήσει.

Μανθάνειν - νικᾶσθαι: στὶς τραγωδίες τοῦ Σοφοκλῆ παρακολουθοῦμε τὴν ἀνατροπὴ αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν. Ὁ σοφόκλειος ἥρωας οὔτε μανθάνει, οὔτε διδάσκεται, οὔτε εἶκει, οὔτε πείθεται, οὔτε ἀκούει.¹

1. Βλ. Knox 1964, σσ. 13-18, Buxton, σ. 117.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adkins 1960: A.W.H. Adkins, *Merit and responsibility. A study in Greek values*, Chicago and London 1960.
- Adkins 1972: A.W.H. Adkins, *Moral values and political behaviour in ancient Greece*, London 1972.
- R.G.A. Buxton, *Persuasion in Greek tragedy. A study of peitho*, C.U.P. 1982.
- L. Campbell, *Sophocles. The plays and fragments. II The Electra*, Oxford 1881.
- K.J. Dover, *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, Indianapolis / Cambridge 1994.
- H. Foley, «Tragedy and democratic ideology. The case of Sophocles' *Antigone*», στὸν Τόμο: B. Goff (ed.), *History, Tragedy, Theory. Dialogues on athenian drama*, Austin 1995, σσ. 131-150.
- A.F. Garvie, *Sophocles Ajax*, Aris & Phillips, Warminster 1998.
- M. Griffith, *Sophocles Antigone*, C.U.P. 1999.
- M. Heath, *The Poetics of Greek tragedy*, London 1987.
- J.C. Hogan, *Commentary on the plays of Sophocles*, Carbondale 1991.
- R.C. Jebb, *Sophocles. The plays and fragments:*
Part VII. *The Ajax*, C.U.P. 1907.
Part VI *The Electra*, O.U.P. 1924.
- J.C. Kamerbeek, *The plays of Sophocles:*
Part I, *The Ajax*, Leiden 1963.
Part III, *The Antigone*, Leiden 1978.
Part V, *The Electra*, Leiden 1974.
Part VI, *The Philoctetes*, Leiden 1980.
- J.H. Kells, *Sophocles Electra*, C.U.P. 1973.
- G.M. Kirkwood, *A study of Sophoclean drama*, Ithaca, New York 1958.
- Knox 1964: B.M.W. Knox, *The heroic temper. Studies in Sophoclean tragedy*, Berkley and Los Angeles 1964.
- Knox 1979: B.M.W. Knox, «The *Ajax* of Sophocles», στὸν Τόμο: B. Knox, *Word and action. Essays on the ancient theater*, Baltimore and London 1979, σσ. 125-160 [= *HSPh* 65 (1961) 1-37].
- Knox 1983: B.M.W. Knox, «Sophocles and the polis», *Entretiens Hardt* 29 (1983) 1-37.
- A. Lesky, *Ἡ τραγικὴ ποίηση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Α (μετάφρ. Ν.Χ. Χουρμουζιάδης, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1987).

- H. Lloyd - Jones, «Honour and shame in ancient Greek culture», στὸν Τόμο: *Greek comedy, Hellenistic literature, Greek religion, and miscellanea*, Oxford 1990, σσ. 253-280 [= *A & A* 33 (1987) 1-28].
- Μάντζιου 1998: Μ. Μάντζιου, «Συμβατικές ἀδελφές στὸ θέατρο τοῦ Σοφοκλῆ», *Δωδώνη: Φιλολογία* 27 (1998) 227-254.
- R. Seaford, *Reciprocity and ritual. Homer and tragedy in the developing city-state*, Oxford 1994.
- C. Sourvinou - Inwood, «Assumptions and the creation of meaning: Reading Sophocles' *Antigone*», *JHS* 109 (1989) 134-148.
- W.B. Stanford, *Sophocles Ajax*, London 1963.
- B.X. de Wet, «The *Electra* of Sophocles. A study in social values» *AClass* 20 (1977) 23-36.
- G. Zanker, «Sophocles' *Ajax* and the heroic values of the *Iliad*», *CQ* 42 (1992) 20-25.

SUMMARY

RECURRENT THEMES AND PHRASES IN THE TRAGEDIES OF SOPHOCLES

In this paper I examine some cases of recurrent themes and vocabulary in two earlier plays of Sophocles (the *Ajax* and the *Antigone*) and two later plays (the *Electra* and the *Philoctetes*). The themes examined are the following: a) civil obedience, b) personal honour, c) noble birth, d) persuasion and acquiescence.

The poet employs certain significant words and variations on them. In case a) the words are: κλύειν - ἀκούειν - εἶκειν / οἱ ἐν τέλει - κρείσσονες - κρατοῦντες. The characters display different forms of civil obedience. In case b) we find: καλῶς / αἰσχρῶς (ζῆν - θνήσκειν) / τιμῆς λαχεῖν. Honour is defined either by means of aristocratic standards or by universal ones. In case c) we find: ἄριστος - εὐγενής - ἐσθλός / κακός and the verb πέφυκα. This vocabulary denotes either high social status or noble character which is inherited, or a moral quality which does not depend on high social status. Finally, in case d) the significant words are the verbs μανθάνειν - νικᾶσθαι. Yet, the sophoclean hero does not «learn», does not «yield», does not «obey».

